

УДК [94:39(470.62=161.2)]"19/20"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.03.518>

УКРАЇНЦІ КУБАНИ: ІСТОРИКО-ЕТНОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Анатолій АВРАМЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2538-7195>

кандидат історичних наук, доцент,
незалежний дослідник, дійсний член НТШ,
м. Краснодар, Росія,
e-mail: shron2011a@gmail.com

Висвітлюється етнічна історія українського населення Кубанського регіону сучасної Росії: етапи заселення, чинники асиміляції, господарські заняття, типи поселень, житло, одяг, їжа, громадський та сімейний побут, звичай та обряди, фольклор. Вказується на зміни етнічного складу населення під час штучного Голодомору 1932—1933 рр., масових депортацій мешканців українських станиць на схід та північ сср. Розглядаються сучасні етнокультурні процеси.

Мета статті — показати провідну роль українців у справі заселення та господарчого освоєння Кубані в дореволюційні часи, використання українського козацтва в інтересах імперської політики, спроби відірвати українців регіону від корінної України, заходи щодо знищення історичної пам'яті місцевих українців, злочинну етнічну політику радянського уряду, наслідки цієї політики.

Об'єктом дослідження є українське населення Кубані від кінця XVIII ст. до сьогодення, а *предметом* — етапи заселення, чинники асиміляції, господарські заняття та елементи культури мешканців регіону, політика держави щодо українців регіону.

Під час вивчення етнічної історії українців Кубані було застосовано *методи* емпіричного (опис на підставі джерел та наукової літератури) та теоретичного дослідження, зокрема порівняльно-історичний, статистичний та структурний аналізи.

Ключові слова: етнічна історія, українці Кубані, типи поселень, житло, побут, фольклор.

Anatoly AVRAMENKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2538-7195>

Candidate of History (Ph.D., National History),

Krasnodar, Russia,

e-mail: shron2011a@gmail.com

UKRAINIANS OF KUBAN: HISTORICAL AND ETHNOLOGICAL RESEARCH

Introduction. The article is a brief outline of the ethnic history of the Ukrainian population of the Kuban region of Russia: stages of settlement, assimilation factors, economic activities, types of settlements, housing, clothing, food, social and family life, customs and rites, folklore. Attention is paid to methods of changing the ethnic composition of the population during the Holodomor of 1932—1933, mass deportations of residents of Ukrainian-speaking villages to the east and north of the USSR. Contemporary ethnocultural processes are considered.

The purpose of the article is to show the leading role of Ukrainians in the settlement and economic development of the Kuban in pre-revolutionary times, the use of Ukrainian Cossacks in the interests of imperial policy, attempts to separate the Ukrainians of the region from native Ukraine, measures to destroy the historical memory of local Ukrainians, the criminal ethnic policy of the Soviet government, consequences of this policy.

The object of the study is the Ukrainian population of the Kuban region from the end of the 18th century to the present, and the subject is the stages of settlement, assimilation factors, economic activities and elements of the culture of the region's inhabitants, state policy towards the Ukrainians of the region.

During the study of the ethnic history of the Kuban's Ukrainians, there were applied the methods of empirical (description based on sources and scientific literature) and theoretical research, in particular, comparative-historical, statistical and structural analysis.

The results. It has been proven that the Russian Empire successfully used the fighting potential of the Ukrainian Cossacks in order to conquer new territories, while at the same time trying to separate the immigrants from the cultural influence of Ukraine, to deprive them of historical memory. However, the number of Ukrainians in the Kuban region increased thanks to new waves of immigrants after the abolition of serfdom, self-consciousness remained Ukrainian. Attempts to use the «Ukrainization» of the local population in order to strengthen the Soviet regime were unsuccessful, so Moscow began to destroy everything Ukrainian: books, the press, schools, the national intelligentsia, the Chernomorian Cossacks. Mass terror, forced deportations, and the destruction of part of the Ukrainian population led to a change in the ethnic composition of the region. The modern descendants of Ukrainians rather consider themselves Kubans, the local «balachka» (speak) is gradually dying, but the remnants of historical memory remain, the awareness that the «katsaps» are strangers to the Cossacks and their descendants. However, the cultural and informational isolation of Ukrainians in the Kuban, Moscow's propaganda contribute to a distorted perception of Ukraine among local residents. This is also an unfortunate consequence of the Ukrainian government's indifference to the situation of Ukrainians in Russia.

Keywords: ethnic history, Kuban Ukrainians, types of settlements, housing, everyday life, folklore.

Вступ. Етнічна група українців, що проживає на Кубані¹, все менше привертає увагу дослідників — громадяни України не можуть повноцінно працювати в цьому регіоні в умовах війни з росією, а громадяни росії намагаються не бачити українців на теренах своєї держави з політичних міркувань, а інколи пишуть кон'юктурні тексти, що вважаються науковими. Деякі напрацювання українських дослідників [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7 та ін.] потребують доповнень та коментарів. Інколи українські політики звертали увагу на становище етнічної групи на Кубані, яка відірвана від історичної Батьківщини [8]. Проте частіше урядовці байдуже ставилися до українців Кубані, ухилялися від будь-якої допомоги, чому є багато підтверджень, зокрема див.: [9].

В умовах сучасного загострення російсько-українських відносин та жорстокої війни виникають питання: чи можна сподіватися на відродження української мови та культури на Кубані у майбутньому? Як сталося, що нащадки українських переселенців регіону не протестують проти агресії та навіть підтримують її? Які чинники впливали на зміни самосвідомості місцевих мешканців? Тому доцільно нагадати деякі особливості виникнення та існування цієї етнічної групи у зв'язку з політикою імперського, радянського та сучасного російського уряду.

Стислий нарис етнічної історії українського населення Кубанського регіону росії містить у собі: етапи заселення, чинники асиміляції, господарські заняття, типи поселень, житло, одяг, їжа, громадський та сімейний побут, звичаї та обряди, фольклор. Важливо звернути увагу на методи зміни етнічного складу населення під час штучно утвореного Голодомору 1932—1933 рр., масових депортацій мешканців україномовних станиць на схід та північ срср. Через обмежений обсяг статті розглянути сучасні етнокультурні процеси можливо тільки конспективно.

У дослідженні застосовано *методи* емпіричного (опис на підставі джерел та наукової літератури) та теоретичного дослідження, зокрема порівняльно-історичний, статистичний та структурний аналізи.

¹ Кубань — історико-географічний регіон російської імперії, згодом — срср, російської федерації, головним чином у межах сучасного Краснодарського краю, Республіки Адігея, частково охоплює західну частину Ставропольського краю, Республіку Карачаєво-Черкесія.

Основна частина. Протягом 1792—1794 рр. Чорноморське козацьке військо (основу якого склали колишні запорозькі козаки) переселилося на Кубань (на землі, приєднані до росії у 1783 р. внаслідок ліквідації Кримського ханату). З того часу територія між Азовським морем, рр. Єя і Кубань називалася Чорноморією. Перепис, проведений наприкінці 1793 — на початку 1794 р., виявив 12645 козаків і 5526 жінок у складі війська. Адміністративним центром Чорноморії був «військовий град» Єкатеринодар, заснований у 1793 р. Протягом наступного року були засновані 40 курінних поселень (назви 38 з них походили від куренів Запорозької Січі), з часом місця багатьох з них змінювалися, виникали нові поселення [10]. Тривалий час у Чорноморії вмирало набагато більше людей, ніж народжувалося. Але загальна чисельність поступово зростала завдяки новим переселенцям з України. У 1807 р. близько 500 козаків ліквідованого Усть-Дунайського Буджацького козацького війська було переселено на Кубань і зараховано до Чорноморського війська. З метою поповнення війська уряд організував три масових переселення «малоросійських» козаків з Полтавської і Чернігівської губерній у 1809—1811, 1820—1825 і 1848—1849 рр. Усього переселилося тоді понад 100 тисяч осіб (невелику частину з них склали колишні слобідські козаки Харківської губернії). Напередодні 1860 р. у Чорноморії налічувалося 177424 особи обох статей. Один із перших істориків Кубані І.Д. Попка у 1858 р. писав: «Весь військовий склад чорноморського народонаселення має одну фізіономію, втілений однією народністю — малоросійською [...] Чорноморці говорять малоросійською мовою, що добре збереглася. Так само збереглися, під їхньою військовою кавказькою оболонкою, риси малоросійської народності у манерах, звичаях, повір'ях, у побуті домашньому і громадському» [11, с. 46].

Строкатишим був етнічний склад Кавказького лінійного козацького війська, утвореного на схід від Чорноморії у 1832 р. Поряд з постійним припливом російського населення лінійні станиці поповнювалися й українцями. Але дослідники не завжди правильно ідентифікують етнічний склад переселенців. Зокрема, Д. Білий писав, що у 1803 р. на «Стару Лінію» переселено 3277 українців Катеринославського козацького війська, а у 1804 р. — ще 378 україн-

ських козаків із Слобожанщини [2, с. 8]. Насправді ці колишні козаки ліквідованого у 1796 р. Єкатеринославського війська були російськими однодворцями — окремою категорією «служилих людей», поселених у прикордонних місцях. До речі, Ф. Щербина, на якого посилається Д. Білий, зовсім не писав, що ці козаки — українці. Навпаки, прізвища, що згадує Щербина (Гречишкін, Фарафонов, Макеєв, Леденьов) вказують на російське походження згаданих козаків.

У 1860 р. праве крило Кавказької лінії було реорганізоване у Кубанську область. Того ж року з Чорноморського та великої частини Кавказького лінійного було штучно утворено Кубанське козацьке військо. Під час завоювання Закубання й Чорноморського узбережжя Кавказу створювалися козацькі станиці, у яких військово командування намагалося перемішувати козаків українського й російського походження. Серед них у Закубанні оселили також козаків ліквідованого Азовського козацького війська. Царський уряд намагався відірвати Кубань від України, змусити козаків забути своє історичне коріння. Тому підтримувалася саме козацька, а не українська ідентичність, незважаючи на те, що козаки завжди відрізняли себе від «москалів».

Скасування кріпацтва та закінчення тривалої Кавказької війни сприяло масовому переселенню на Кубань цивільного населення (головним чином селян), серед якого переважали українці. Мешканців некозацької верстви на Кубані називали «іногородніми». За переписом 1897 р. чисельність «іногородніх» вже перевищила козацьке населення Кубанської області. Саме приплив «іногородніх» забезпечив економічний прогрес регіону. Під час перепису 1897 р. в Кубанській області 908818 осіб назвали рідною мовою українську (українців опинилося навіть більше, ніж росіян). Нові переселенці з українських губерній селилися поряд із козаками й сприяли поновленню рідної мови та культурних традицій.

Відомий кубанський історик, статистик і громадський діяч Ф.А. Щербина у своїх спогадах писав, що багаторічне проживання іногородніх у Чорноморії й дотримання ними козацьких норм поведінки сприяло поступовому подоланню бар'єрів між козаками й іногородніми з України: якщо для чорноморців іногородні з України вважалися «своїми», іногородні з російських губерній були «чужими» — «мос-

калями» по різницю в язьке, обычаях и в образе жизни» [12, с. 41]. На початку ХХ ст. в Кубанській області утворювалися українські громадські організації, почала друкуватися і розповсюджуватися нечисленна література українською мовою. Таким чином, спроби царського уряду відірвати мешканців Кубані від української мови та культури зазнали поразки.

Більшовики деякий час впроваджували політику «коренізації» (яка в умовах Кубані була «українізацією») намагаючись використати національний рух для зміцнення режиму. За даними перепису населення срср 1926 р. українське населення Кубанського округу складало 915450 осіб (62,2% від чисельності населення регіону), Армавірського округу — 305126 (32,9%), Майкопського округу — 94322 (28,6%), Чорноморського округу — 103922 (37,5%). В районах колишньої Чорноморії українці складали найбільший відсоток населення. За підрахунками білоруського дослідника Ф.Д. Климчука, у межах колишньої Чорноморії українців тоді було 782074 (71,30 %), у тому числі сільське населення — 706237 (81,26 %) [13, с. 264]. Це було достатнім обґрунтуванням політики «українізації» в регіоні.

Саме в ці роки лінгвіст і літературознавець М. Садиленко (1882—1973) писав, що «кубанський говір з цілковитою підставою можна вважати найбільш чистою і найбільш збереженою частиною української мови» [14, с. 54]. Інший лінгвіст І. Шаля (1891—1937) також відзначав, що словниковий матеріал зберігся на Кубані «ледве чи не краще, ніж на Україні. У мові кубанців трапляється чимало архаїзмів, що на Україні уже забуті» [15, с. 58]. До речі, українські вчителі, що приїхали з України, були здивовані реакцією місцевого населення на норми українського правопису того часу: «Ми не хочемо розмовляти галицькою мовою». Ще гіршим було те, що керували українізацією представники влади, які самі добре не володіли українською мовою, але ретельно виконували будь-які вказівки з москви. Фактично вони робили все для дискредитації цієї політики в очах населення. Не дивно, що саме вони незабаром ще більш ретельно знищували все українське в регіоні.

Під час цієї нетривалої політики українізації на початку радянської доби на Кубані з'явилися українські

навчальні заклади та наукові центри. Але внаслідок різкого повороту, що відбувся в 1932 р. в урядовій політиці, все українське підлягало забуттю. В кубанських бібліотеках майже повністю знищили всі друковані видання українською мовою. Українська інтелігенція Кубані була також фізично знищена, зникли кобзарі. Щоб уникнути репресій, багато хто з людей змінював традиційні українські прізвища на російський зразок у ЗАГСх (це також робили без згоди людей). Внаслідок штучно утвореного Голодомору 1932—1933 рр., масових депортацій мешканців україномовних станиць на схід та північ срср (ці станиці заселяли жителі російських регіонів, інколи — Білорусі) етнічний склад регіону швидко змінився (професор В.К. Чумаченко вважає це етнічною катастрофою). Багато людей з українськими прізвищами були записані як росіяни. Тому за переписом 1939 р. українці Краснодарського краю (без Адигейської АО) склали 149874 чол. (4,72%), за переписом 2002 р., відповідно, 131774 (2,57%), за переписом 2010 р. — 83746 (1,60%). Внаслідок російської агресії 2014 р. на Донбасі частина біженців з цього регіону опинилася на Кубані, але ці громадяни України (в тому числі етнічні українці) практично всі російськомовні.

На Кубані процеси асиміляції призвели до незворотних наслідків. З 1930-х років немає жодної української школи, у бібліотеках тільки випадково можна знайти книгу українською мовою, в магазинах та кіосках немає в продажу українських книг, часописів і газет. Постійна державна пропаганда та відсутність української освіти сформували уявлення більшості місцевого населення, що кубанці — це частина росіян. Але поруч з цим є кубанська регіональна або козацька самосвідомість. Місцеві жителі станиць і досі відокремлюють себе від «москалів», підкреслюючи, що останні є на Кубані чужинцями. Такий стан речей був напередодні подій 2014 року. Зараз становище набагато гірше: за українську символіку чи вишиванку можуть заарештувати, як ворога. Всі місцеві українські громадські організації тепер під заборонаю. В Будинку національних культур у Краснодарі зареєстровані (і мають окремі кімнати) 22 етнічні громади, але українці навіть не згадуються.

Сучасні українці Кубані неоднаково зберегли особливості традиційної побутової культури, рідної мови. Абсолютна більшість мешканців Краснодар-

ського краю має предків українського походження. Місцева українська говірка, яку називають «кубанська балачка», ще зберігається у станицях, але користуються «балачкою» переважно літні люди. Поступово лексичний склад цієї говірки змінюється. Іноземці дуже дивуються, коли чують у кубанських станицях російську мову, але українські пісні. Навіть Кубанський козацький хор виконує українські пісні, називаючи їх кубанськими козацькими («Розпрягайте хлопці коней», «Варенички» та ін.). Це робиться внаслідок політичної кон'юнктури, що зберігається з радянських часів.

Господарські заняття

З початку заселення кубанських земель українцями головними заняттями були скотарство, землеробство та рибальство. На узбережжі Азовського моря й у лиманах відразу після переселення на Кубань чорноморські козаки влаштували рибні «заводи», де по-хижацькому добувалися коштовні породи осетрових риб, червону ікру. Степовий ландшафт сприяв розвитку табунного скотарства, що було основою економіки Чорномор'я. Землеробство до розмежування земель (до 1870-х років) було примітивним, землекористування — вільнозахватним. Після розмежування стали виділятися пайові наділи на козаків чоловічої статі — у користування, як членам станичної громади. З 1880—1890-х років проводилися зрівнювальні переділи землі. «Іногородні» могли тільки орендувати козацьку землю або найматися робітниками. Скотарство стало набувати другорядного значення. Розвиткові промислів і торгівлі сприяв приплив «іногороднього» населення, переважно з українських губерній.

З розвитком залізничної мережі Кубанська область перетворилася у потужного експортера зерна. З кінця XIX ст. почалося поширення посівів соняшника, тютюну, коноплі, кукурудзи, з'явилися виноградники. Для обробки ґрунту традиційно використовували двоколісний важкий плуг, тризубе українське рало, борони, мотики. Оранку землі робили пари волів. З кінця XIX ст. дерев'яні частини плуга поступово замінювалися залізними, у заможних господарствах з'являлися сільськогосподарські машини. Тільки з кінця XIX ст. перелогову систему землеробства почала витісняти трьохпільна система: пар (толока) — озима пшениця — ярове (ячмінь, со-

няшник, кукурудза тощо). Традиційна техніка землеробства, що застосовувалась в Кубанській області до періоду колективізації, мала багато спільного з технікою землеробства Степової України.

У радянський період господарські заняття сільського населення змінювалися під впливом політики держави, а також технічного прогресу. Масова колективізація загнала колишніх козаків та іногородніх у колгоспи й радгоспи. Сільське господарство стало перетворюватися в багатогалузеве, колишні традиційні промисли зникали. Побут сільського населення суттєво змінювався завдяки електрифікації, появі радіоточок, кінематографу тощо. Завдяки родючому чорнозему, теплому клімату, достатній кількості опадів кубанські колгоспи й радгоспи наприкінці радянської епохи одержували значні прибутки, що підвищувало рівень добробуту сільського населення. Майже в кожному господарстві вирощували велику та дрібну рогату худобу, свиней, птахів. У садибах розповсюджені різноманітні овочі та фрукти. В деяких місцях збереглося конярство, на Таманському півострові виробництво вина було найбільшим у Росії.

З кінця 1980-х років відбулися радикальні соціально-економічні зміни, пов'язані з кризою та крахом комуністичного режиму. Значна частина місцевого населення зубожіла, багато сільськогосподарських угідь перестали оброблятися. У деяких місцях помітні спроби відродження традиційних народних помислів (лозоплетіння, гончарство й ін.), у тому числі тих, що мали зацікавити туристів.

Типи поселень, житло

Абсолютна більшість сучасних поселень Кубані була заснована протягом XIX століття. У кінці XVIII ст. чорноморські козаки заснували перші курінні поселення, які з 1842 р. отримали офіційну назву станиць, але багато хто селився хуторами (або кошами, зимівниками). Військове начальство вимагало, щоб поселення (спочатку не більш 80 дворів) забудовувалися прямими й широкими вулицями із центральним майданом посередині. На схід від Чорномор'я в станицях лінійних козаків також селилися українці, але більшості не складали. Там станиці були крупніші (спочатку — 150—350 родин), хуторів було набагато менше, ніж у Чорномор'ї, контроль над козаками — більш суворий. Внаслідок розмеж-

ування земель (з початку 1870-х років) кількість хуторів різко скоротилася. З кінця 1860-х років у Кубанській області почали з'являтися також селянські поселення, хутори й селища, засновані переселенцями, у тому числі з українських губерній. Але найбільшими сільськими поселеннями залишалися станиці, особливо в степовій зоні. Деякі з них згодом стали містами (Тимошівська, Кореновська, Абінська, Кримська).

Станиці Чорномор'я, де абсолютно переважали українці, дотепер зберігають правильну й щільну планувальну структуру, яка створилася в XIX столітті. Вихідці з українських губерній, що переселялися в станиці Старої та Нової Лінії, тривалий час жили компактно на околиці станиці, яку називали «Хохловкою», «Хохлатчиною» (станиці Ново-Рождественська, Тихорецька²). В кожному кварталі було нарізано кілька садіб — «планів». Усередині садиби двір і господарські будівлі будувалися по розсуду хазяїна, по лінії вулиці садиба захищалася високим парканом (частіше з тину з лози, тонкого гілля; в останні десятиліття — з дощок). У дворі висаджувалися фруктові дерева, облаштовувалися городи. Не тільки в станицях, але навіть у Єкатеринодарі мало приділялося уваги благоустрою й чистоті вулиць: у період дощів вулиці перетворювалися на непролазне багно, у суху спекотну погоду мешканці задихалися від пилу й духоти.

Спочатку після переселення на Кубань багато козацьких родин жили в землянках і напівземлянках, згодом будувалися невисокі турлучні (найбільше характерно для степової зони Кубані), саманні або глинобитні хати, побілені зовні й усередині, покриті чотирьохсхилим солом'яним або очеретяним дахом, що не мали фундаменту. Переважала каркасна техніка, при якій мінімально використовувалися дерево й максимум лоза, хмиз (турлук), очерет із глиною. По очерету або турлуку стіни із двох сторін обмазувалися глиною, змішаною для більшої міцності із гноєм; обмазка проводилася у два-три прийоми. Стіни всередині й ззовні білили крейдою. Будівлі з тиновою (з лози чи хмизу) технікою заповнення каркаса в архівних джерелах часто називаються «тиновими» або «турлучними». Зустрічаються й інші термінологічні визначення: *хата на сохах* і *мазанка* [16;

² Нині — Фастовецька.

17]. У середині XIX ст. широко розповсюджується будівництво домів із саманної цегли. Саман (саманна сирцова цегла) виготовлявся із землі з домішкою води, глини, дрібно порубаної соломи (полови), гною (*земляна цегла, саманна земляна цегла*). Камінь застосовувався в житловому будівництві в обмежених розмірах, переважно для фундаментів.

У Чорномор'ї широко розповсюджена була чотирьохсхила конструкція даху. Покрівельним матеріалом в основному були очерет і солома. У перші десятиліття XIX ст. в Єкатеринодарі майже всі будівлі були покриті очеретом і *половою*. Щоб покриття не розліталось під час вітру, зверху клали гніт — зв'язані нагорі попарно жердини, прутки, а також старі колеса й ін. В такий же спосіб споруджували й очеретяні дахи. Для більшої міцності й вогнестійкості солону іноді замочували в розчині глини, а потім укладали, або зверху покрівлю заливали рідкою глиною.

В архітектурі кубанської хати сполучалися риси жител степових і лісостепових районів Лівобережної й Правобережної України: галерея, що оточує будинок з одної або двох сторін (характерна для Полтавщини й Харківщини), і прикрашення солом'яної й очеретяної покрівлі видатним гребенем по конику й східчастими гребінцями по ребрах (острішки, наріжники), як на Київщині й Поділлі [18, с. 108—109]. У станицях колишньої Чорномор'ї в основному зберігається українська термінологія окремих частин житла.

Звичайно меблювання кімнати в домівці чорноморських козаків включало: *лави*, рухомі лави (*ослони*), ліжка (*підлога*), стіл, скриню, посудну шафу (*мисник*), *полиці*. Центром внутрішньої частини хати був *красний кут (покутя, покут)*, в якому знаходилося кілька ікон, прикрашених рушниками, або одним великим вузьким рушником — *набожником (божником)*, і стіл. Красний кут традиційно прикрашався штучними паперовими, солом'яними квітами, які у великій кількості містилися над іконами. Перед божником стояв великий поздовжній стіл, покритий білою полотняною скатертиною (*настільником*) з червоними поперечними смугами по краях. На ньому зазвичай лежав хліб (*пальяниця*) і сіль — ознака гостинності хазяїна.

Інколи в кімнаті було два столи — великий і маленький для дітей — *сирно*, вишиною від 4 до

8 вершків. У бідних хатах у красному куті встановлювали на спеціальних підніжках «скриню», плоска кришка якої, застелена скатертиною, у святкові дні використовувалася як стіл. У буденні дні родина звичайно обідала за маленьким низьким «сирном» із круглою стільницею, за яким сиділи або на ослонах, або «просто піджавши ноги». Дерев'яні стільці міг дозволити собі тільки заможний хазяїн, звичайно використовувалися грубо збиті ослони.

Значимим місцем хати був також півний кут. У бідному житлі піч була головним елементом обстановки: «В хате не мало пространства займаєть печь, с «припичком», служащая с октябрю до апреля спальнею и почти постоянным приютом для детей и дряхлых старух» [19, с. 424]. На печі спали, зберігали речі, сушили зерно, цибулю, часник. Велика чотирикутна піч, що займала значну частину приміщення в хаті, була предметом особливої турботи господарки дому, яка намагалася утримувати її в чистоті («всегда чисто вымазана»), а по можливості й прикрасити її.

Для схову одягу, білизни й коштовних речей використовувалися скрині. Їх купували на ярмарках або замовляли майстрам. Перевага віддавалася дерев'яним скриням, окутим металевими смужками зі заліза або бляхи.

В радянську добу поступово почали переважати цегельні будинки. Після проведення електрики побутові умови в кубанських станицях поступово наближалися до міських (водопровід, газифікація), у великих станицях наприкінці радянської епохи будували багатоквартирні будинки міського типу.

У церковній архітектурі в перші десятиліття перебування чорноморців на Кубані переважав стиль, який деякі дослідники називали «українським бароком» або «козацьким бароком» [20]. Українське бароко, як художній стиль, у середині XIX ст. «відступило» під тиском «офіційних стилів»: класицизму й російсько-візантійського, але аж до 20—30-х рр. XX ст. зберігало позиції в просторовому середовищі декількох станиць краю.

Одяг

Основою чоловічого козачого костюма були сорочка із прямим розрізом коміра й шаровари. На відміну від інших регіонів, зміна традиційного чоловічого костюма козаків Кубані значною мірою обу-

мовлювалася запозиченнями від горців (черкеска, бешмет, башлик, газирі, бурка й ін.), а також еволюцією козацького однострою. Меншою мірою це стосується до костюма іногороднього населення, що переселялося з українських губерній. Традиційний жіночий костюм багато десятиліть зберігав традиції метропольної української території. Майже все населення станиць займалося прядінням і носило одяг із тканин домашнього виробництва. Докладніше див.: [21; 22]. З кінця ХІХ ст. усе більше поширювався одяг з фабричної тканини.

У чорноморських козачок основою костюма була довга сорочка з рукавами, яка прикрашалася вишивкою. Зверху сорочки надівався поясний одяг — *зাপаска, плахта, спідниця (сподниця)*. Безпосередньо на сорочку надівався нагрудний одяг — *юпка* (з рукавами й без них), *карсет, кофта*. «Карсет» надівався поверх сорочки й спідниці. Головні убори чорноморських козачок — стрічка, очіпок, намітка, хустка, шаль. Звичайним повсякденним головним убором дівчат була стрічка навколо голови, зав'язана так, щоб волосся навколо тімені залишалися відкритими. Заміжні жінки надягали очіпок, поверх якого одягалася намітка — прямокутна хустка з тонкої полотнища довжиною близько 5 м, шириною 0,5 м. Відносно швидко намітку замінила хустка. Верхній осінньо-весняний жіночий одяг — свитка, халат, капот, зимова — кожух. Різноманітнішим був одяг заможних козачок: кунтуш, салоп, хутряні шуби. У середині ХІХ ст. у моду входить верхній міський одяг — пальто, зшиті з фабричних тканин. Із прикрас найпоширенішими були намисто, серги й кільця.

Їжа

Основою харчування українців Кубані традиційно був пшеничний хліб, суттєву роль відігравали також продукти тваринництва, овочівництва, садівництва, рибальства (особливо біля Азовського моря). Найпоширенішим був хліб з кислого тіста на дріжджах або заквасці. Звичайно його випікали в печі. На початку ХХ ст. почали застосовувати форми з бляхи, але й тоді хліб з печі вважався смачнішим.

Серед інших борошняних виробів були поширені пироги з різноманітною начинкою, вареники (із сиром або фруктами), галушки. З борошна також робили локшину. Кашу (частіше гречану або пшоняну) варили на воді або молоці. Під час роботи в степу

частіше варили *куліш* — рідку пшоняну кашу (часто з картоплею), заправлену цибулею, пересмаженою на салі або на рослинній олії. Соняшникову олію робили з розтовченого насіння переважно на кустарних олійнях. Найбільш популярним овочевим блюдом був (і залишається) борщ.

Свіже молоко споживали з хлібом, кашами. Влітку, а також під час польових робіт, молоко (особливо кисле) інколи замінювало обід. З кислого молока найбільше робили ряжанку. Іншим улюбленим молочним продуктом був сир, який вживали з молоком, сіллю, з нього робили пиріжки, вареники. Дуже багато вживалося вершкового масла, але замість масла дуже часто вживали сметану, вершки.

На Кубані були поширені баштанні культури — гарбузи, кавуни, дині. З гарбузів варили каші, пекли пироги. З фруктів та ягід робили варення, сушили для узварів. З кінця ХІХ ст. на Таманському півострові, а потім в інших районах Кубані почалося розповсюдження винограду, з якого робили домашнє вино. На початку ХХ ст. найкращі сорти вина, вироблені на заводах, почали конкурувати на внутрішніх ринках Росії з кримськими та бессарабськими винами. З хмільних напоїв робили також самогон, горілку та брагу.

Харчування козаків, на загал, було набагато кращим, ніж в іногородніх українців. 3—4 рази на день харчувалися тільки заможні родини. На вечерю звичайно залишалася те, що не з'їли під час обіду.

У дні релігійних або сімейних свят робили спеціальні обрядові блюда. Так, на хрестини обов'язково варили кашу. На весілля пекли з кислого тіста *шишки* — маленькі булочки у формі шишок, які роздавалися всім запрошеним, весільний *коровай* і гільце, обліплене тістом, запечене й прикрашене квітами, стрічками, цукерками й ін. Похоронні обряди починалися з того, що всі присутні з'їдали ложку вареної рисової каші — *куті* з ізюмом, яку запивали узваром.

Масова колективізація й голодомор 1932—1933 років завдали сильного удару по традиційній системі харчування. Багато що почало обумовлюватися наявністю продуктів, які видавали за трудодні. З'явилися колгоспні їдальні, польові кухні, що обслуговували людей під час польових робіт. Поступово люди перестали дотримуватися релігійних постів, і лише на межі ХХ—ХХІ ст. деякі традицій-

ні обряди, пов'язані з харчуванням, стали частково відроджуватися.

Громадський і сімейний побут, звичаї та обряди

У чорноморських, а потім кубанських станицях станична влада стежила за дотриманням громадського порядку, регулювала взаємні відносини між станичниками, карала за випадки аморальної поведінки згідно з нормами звичаєвого права. Важливу роль у колективних взаєминах відігравали авторитетні старійшини, з якими радились у вирішенні важливих справ.

Значними подіями у громадському житті станичників було відвідування церкви, а також ярмарків. Завершення торгової угоди закінчувалось рукобиттям та розпиванням могорича. Дітей приваблювали ярмаркові розваги — каруселі, балаган, ятки з їжею та іграшками.

Під час зустрічі перед старшим за віком або соціальним статусом кланялися, знімаючи шапку. Гостей обов'язково пригощали чаркою горілки, або іншими спиртними напоями, накривали стіл. Попоївши, гості обов'язково дякували господарям, бажали їм здоров'я. Проводжаючи козаків на службу, йшли за обозом на край станиці чи села і там випивали по останній чарці («на коня»).

Спочатку після переселення на Кубань багато чорноморських козаків, відповідно до запорізької традиції, сімей не мали й жили в куренях (як у часи Запорозької Січі), або в тимчасових житлах на рибних промислах або хуторах. Поступово кількість сімейних козаків зростала. На відміну від лінійних козаків, що зберігали більш патріархальні родини, у середовищі чорноморських козаків переважали сім'ї у дві-п'ять осіб.

Рідко зустрічалися сім'ї, у яких разом з одруженими синами жили заміжні дочки, тобто сім'ї з приймаками. Звичайно брали в дім зятя ті родини, де не було сина або він не виправдовував надії як спадкоємець господарства. Становище зятя в домі дружини вважалося принизливим для чоловіка, тому в приймаки йшли в крайніх випадках — сироти або з бідних багатодітних сімей. Відповідно, важким було становище невістки в родині свекра. Тому відразу після весілля молода сім'я прагнула поселитися окремо, що відповідало українській етнічній традиції.

Однак після закінчення Кавказької війни та з розвитком землеробства розміри сімей стали поступово збільшуватися, чому сприяла політика уряду. Але й тоді сім'ї в колишніх чорноморських станицях розділялися частіше, ніж у колишніх лінійців. Іншим було становище іногороднього українського населення: багато хто не мав своєї домівки, жили на квартирах, тому після одруження молоді йшли жити на іншу квартиру.

Сімейний побут значною мірою обумовлювався становим положенням, військовою службою козацтва. До початку ХХ ст. козаки неохоче родичалися з представниками інших станових груп, особливо з іногородніми. Замкнутість побуту була сильнішою в родинях старовірів і сектантів. Розпорядником усього майна був старший у родині чоловік — дід, батько, старший брат. Він же втручався в особисте життя будь-якого члена родини. Значною владою користувалася й дружина старшого. Без волі батьків одружувалися рідко — боялися, що батько вижене на вулицю, не виділивши частки майна. Перед сватанням цікавилися матеріальним становищем сім'ї та її репутацією, працьовитістю нареченої.

При переході нареченої в новий соціальний статус її піддавали ритуальному приниженню. Так, у першу ніч чоловік повинен був ударити дружину нагайкою, а дружина покійно зняти з нього чоботи. Метафорою смиренності були низькі поклони батькам чоловіка й умивання їх зранку наступного дня. Приниження зазнавали й гості, як з боку нареченої, так і нареченого. Жартівливі пісні тому свідочество.

Вийшовши заміж, *дівчина* перетворювалася в *молодицю*, і вважалася нею до народження першої дитини. Поява дітей робила «молодицю» *бабою*, але в деяких станицях «молодицею» її продовжували називати, поки вона могла народжувати. З настанням клімаксу жінку називали *стара*.

Тривала військова служба козаків нерідко провокувала випадки подружньої невірності. Широко розповсюджений був звичай уночі мазати ворота дьогтем тій жінці, яку підозрювали в перелюбі. Козак, що повернувся зі служби, нерідко бив дружину тільки за те, що ходили слухи про її невірність. Інколи дружина зверталася до отамана станиці зі скаргою на чоловіка. Але при скарзі на жінку отаман спочатку попереджав її, що при повторній скарзі він накаже покарати її декількома ударами шомполом [23, с. 51].

Однак у всіх випадках подружньої невірності старші прагнули зберегти сім'ю, щоб не було розлучення.

Влітку молоді жінки майже увесь час працювали в полі разом із чоловіками. В хаті важкі жіночі роботи виконували невістки. Свекруха здебільшого керувала невістками й займалася легшими роботами — прала, шила, доглядала за дітьми. Взимку зранку до ночі жінки прали, ткали й шили. Чоловіки доглядали за кіньми, вівцями, нерідко й за великою рогатою худобою, їздили за покупками на ринки. Взимку вони займалися різноманітним ремонтом будівель, знарядь праці, транспортних засобів, заготовлювали паливо. Крім домашніх справ козаки призовного віку один тиждень в один або два місяці повинні були займатися виконанням громадських обов'язків — чергували в станичному правлінні й на вулицях, сторожили запасні хлібні магазини й станичне правління, ремонтували дороги, перевозили вантажі тощо. Ремесла й промисли в більшості станиць вважалися заняттям, не вартим козака. Почуття переваги над іногородніми виховувалося в козаків з дитинства.

Деяке розмаїття в одноманітне життя вносили свята й неділі. У ці дні працювати вважалося гріхом — виконувалися тільки самі необхідні справи. Зранку вся родина поспішала до церкви, після чого, пообідавши, чоловіки збиралися групами, йшли в торговельні крамниці або питні дома. Жінки збиралися неподалік від домівок, гризли насіння і обговорювали станичні новини. У свята, а також в особливі сімейні дні ходили до старших родичів або сусідів у гості. Українці Кубані були великими любителями колективного співу, частіше в домашньому колі. Улюбленою розвагою була гра в карти, іноді — у лото.

Свята й обряди кубанських козаків можна поділити на три групи: 1) православні свята, а також обряди річного циклу, що належали до них; 2) обряди, пов'язані з основними видами землеробської й скотарської діяльності, присвячені до сезонів року; 3) військові, военні свята й обряди. Як і на Запорозькій Січі, так і в кубанських (чорноморських) козаків найбільшими шанованими військовими святами були Покров Пресвятої Богородиці, день архистратига Михаїла, Миколая Чудотворця й Великдень. Урочисте богослужіння у військовому храмі в ці дні доповнювалося виносом військових регалій (грамоти, булави, перначі й т. п.), військовим парадом.

Серед свят найбільш важливими були Різдво і Великдень. Веселим зимовим святом були святки, що тривали від Святвечора до Водохрещення. У Святвечір діти носили рідним і знайомим *вечерю* — солодку розварну кашу й одержували подарунки. Широко був розповсюджений звичай *колядування*. Молодь, зібравши під час колядок гроші й продукти, влаштувала на святках вечірки. На святках обов'язковим елементом було ряження (коза, Миланка або Маланка). На Великдень влаштували гуляння, гойдалки, катали яйця-писанки.

Поширеним був звичай влаштувати «баб'ю каші» на хрестинах, а потім — гуляння в складчину в будинку повитух на другий день Різдва Христового й на Різдво Богородиці. Важливими були обряди, що супроводжували випадання першого молочного зуба, перші кроки дитини, перший постриг волосся у першу річницю життя дитини, відлучення від материнських грудей, «посад» на коня в козаків.

Значним деформаціям сімейні відносини й звичаї піддалися під час Першої світової війни, а після революції 1917 р. відбувалися радикальні зміни: члени однієї сім'ї виявлялися серед білих або червоних, між ними переривалися всякі зв'язки. Ця тенденція збереглася і в наступний період радянських перетворень.

Під час Голодомору 1932—1933 рр. траплялися випадки людожерства, внаслідок масової смертності багато родин на Кубані цілком зникли, але на їхнє місце поселяли вихідців із глибинних районів Росії — носіїв іншої етнічної традиції й культури. Сімейний побут значною мірою почав регламентуватися радянськими нормами й вимогами, у період масових репресій заохочувалися доноси на членів родин. Політика воєнничого атеїзму також призвела до значного падіння моральних устоїв населення.

Моральна криза сучасного суспільства була визначена попередніми десятиліттями. Але, разом з тим, у радянський період була досягнута рівність у соціальному і юридичному становищі жінок і чоловіків, зміни в побуті (особливо з упровадженням промислової побутової техніки, електрики тощо, появою Будинків культури й кінотеатрів) посприяли появі вільного часу, який можна було присвятити культурному дозвіллю (особливо в другій половині ХХ ст.).

З кінця ХІХ ст. відбувалося зближення весільних обрядів кубанців. У сучасному весіллі відмін-

ності вже незначні (у термінології, окремих деталях обряду). Весільний ритуал значно скорочений і спрощений. Зникли такі передвесільні обряди як могорич, заручини, звичай виплати батьками нареченого деякої суми грошей родині нареченої, а також звичай оглядин господарства нареченого. Якщо в минулому прибуття сватів нерідко було несподіванкою для дівчини, яка не завжди знала, за кого її сватали, то тепер наречений, наречена та їхні батьки вибирають сватів і знають час їхнього приходу. Свати впевнені, що не одержать гарбуза — символ відмови.

Напередодні весілля збираються на вечорниці: у нареченої збираються її подруги, а пізніше приходять також наречений з товаришами — відбувається передвесільне гуляння з піснями й жартівливими обрядами. Після реєстрації шлюбу наречений і наречена, а також найближчі друзі проїжджають у прикрашених стрічками машинах по центральних вулицях станиці, покладають квіти біля місцевого меморіалу, фотографуються. В день весілля нареченому й нареченій дарують різні речі й гроші, виголошують тости за здоров'я й щастя молодих. Ще в 1950—1960-ті роки в придане нареченої обов'язково входили ліжка, постіль, шафа, нерідко швейна машинка, велосипед тощо. Сучасне весілля звичайно починається в суботу, триває два або три дні.

У дореволюційний час жінки на Кубані були позбавлені медичної допомоги, пологи приймали повитухи в домашніх умовах. Незабаром після народження дитину хрестили у церкві. Коли хлопчиків в козачій сім'ї сповнювався рік, хрещений батько стриг йому волосся, потім саджав у сідло, давав у руки батіг, шорний інструмент, і книгу — щоб він виріс гарним козаком, хазяйновитим і грамотним. У радянський час була створена мережа медичних установ і система санітарної освіти, населення почало отримувати кваліфіковану медичну допомогу.

Більш сталий характер зберегла похоронна обрядовість. Дотепер зберігається звичай у момент кончини запалювати свічку. Похорону передують обмивання й перевдягання покійного в новий і чистий одяг. До революції в козацких родинях прийнято було ховати старих людей у козацьких строях. Ховають звичайно на другий або третій день після смерті. Труну з покійним виносять із будинку ногами вперед, намагаючись не торкатися порога й дверного косяка —

якщо ж таке могло б статися, то слід чекати чергової смерті. Двері, вікна й ворота закривають. Для похоронного обряду характерний неквапливий ритм руху й зупинки на перехрестях. Заборонене перетинання дороги перед небіжчиком. Присутні на похованні повинні кинути в могилу по три жмені землі. Зі цвинтаря нічого із собою не несуть. Поминки влаштовують в день похорону, на дев'ятий і сороковий дні, потім через півроку й у річницю смерті. Обрядові дії в поминальні дні зводяться до трапези й роздачі милостині. Існує звичай відвідування цвинтарів і догляду за могилами в поминальні дні.

У родильних, весільних і похоронно-поминальних обрядах кубанців українського походження сполучаються як дохристиянські повір'я й ритуальні норми, так і церковні встановлення. Спостерігається також тісний зв'язок весільної й похоронної обрядовості, про що свідчить, наприклад, народна фразеологія: «Курці й на поминках, і на весіллі горе». Так, за звичаєм, молодим на другий день весілля подають у постіль варену курку. З куркою варять домашню локшину й пригощають нею втомлених учасників весільного карнавалу. Локшину на курячому бульйоні подають тим, хто є присутнім на нічних пильнуваннях біля тіла покійного. Куркою розплачуються з копачами могили.

Рушниками на весіллі перев'язують сватів і друзів. На рушниках подають спиртне й хліб-сіль, прикрашають ікони. У родильних обрядах повитуха приймала немовля на рушник. У похоронних ритуалах рушниками перев'язують учасників похоронної процесії, на рушниках несуть труну, а потім залишають їх на надмогильному хресті.

У козачому середовищі були поширені повір'я, що приписували деяким людям надприродну силу. Наприклад, розповідали про козаків-«характерників», яких нібито не бере куля й холодна зброя. Існували повір'я про те, що чаклун може перетворити людину у вовка. Такого перевертня називали *вовкулаком*.

Знахарі у своїй практиці використовували деякі раціональні прийоми народної медицини, засновані на споконвічному досвіді, доповнюючи їх магічними діями — заговорами й молитвами. Як і в Україні, тут вірили у відьом — жінок, що продали душу чортові та спричиняли шкоду людям і тваринам. Але повір'я про русалок, розповсюджені в метропольній Україні, на Кубані зустрічалися мало.

Фольклор

Навіть на початку ХХІ ст., коли асиміляція українців Кубані призвела до того, що «кубанська балачка» вживається лише людьми старшого покоління, пісні в станицях співають майже завжди українські. Саме ці пісні значною мірою підтримують історичну пам'ять українців Кубані, що пам'ятають своє походження. Скрізь звучали пісні жартівливі й сатиричні, танцювальні та родинно-побутові, аграрно-сезонні й ліричні, в яких оспівувалось щасливе (або не дуже) кохання.

Основу пісенного репертуару чорноморських козаків становили стародавні пісні, що відображали героїчне минуле запорозького козацтва («Ой на горі та жінці жнуть», «Ой Мороз-Морозенко», «Байда», «Ой гук, мати, гук», «Про козака Нечая» та ін.). Були популярними й пізніші пісні, в яких відобразилися події, що передували переселенню чорноморців на Кубань, і саме переселення («Зібралися всі бурлаки», «А вже років двісті», «Наш орел під облаками», «Наступає чорна хмара, дрібний дощик з неба» та ін.). Численні пісні відображають побут козаків та їхні настрої («Їхав козак на війноньку, «Ой, високо сонце сходить, а низько заходить», «Козак п'є, козак п'є», «Розпрягайте, хлопці, коней»). Козачі пісні, що виконувалися в поході, складали основу пісенного репертуару козаків і в побуті.

У чорноморських станицях зберігалися традиції української календарної обрядової пісні, колядки співали напередодні Різдва, щедрівки (*Маланки*) виконували уніч перед Новим роком. Більше того, у новорічній обрядовій поезії на Кубані взяли гору українські форми. Це позначається на поширенні по всьому регіону українських щедрівок. Популярними були й жартівні весільні пісні, іноді влаштовувалися змагання між гістьми нареченої й «військом чорноморським» — стороною нареченого.

Типовими для Чорномор'я були чумацькі пісні. Тільки Г.М. Концевич записав 40 таких пісень у різних станицях регіону [24]. Але в кубанських варіантах пісень слово *чумак* нерідко замінювалося словами *козак* або *бурлак*. Популярні також любовні й сімейно-побутові пісні («Стоїть явор над водою», «Ой на горі криниченька», «Ой, з-за гор-гори буйний вітер віє», «Посіяла огірочки близько над водою», «Ой ти, Грицю, Грицю», «Зелений дубочок на яр похилився», «Зійди, зійди, зіронько», «Тихо

Дунай воду несе»), деякі з них відображали козачий побут («Заспівали козаченьки, в похід з полуночі», «Чорноморець, мамонько, чорноморець», «Пусти ж мене, паночку, з кордону до дому»). Переселенці з українських губерній підтримували етнічну пісенну традицію на Кубані.

Крім народних пісень по всьому регіону розповсюдилися пісні на слова українських поетів, що стали народними (Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати», І. Котляревського «Віють вітри», «Сонце низенько», М. Петренка «Дивлюсь я на небо», С. Гулака-Артемівського «Ой казала мені мати», К. Думитрашка «Карії очі, чорнії брови»). Іноді це були народні переробки популярних пісень.

У дореволюційний час на Кубані були свої місцеві кобзарі, які співали на ярмарках, під час станичних свят. Останні кобзарі в регіоні були фізично знищені під час масової колективізації й Голодомору 1932—1933 років.

Збирачі фольклору відзначають мале поширення казок на Кубані [25, с. 329]. В окремих випадках місцем подій у казці є кубанські станиці («Шов племінник з дядьком у Куцівку на ярмарок»). Однак відомий романтичний переказ «Як почали запорожці женитися» [25, с. 330].

Прислів'я й приказки завжди вживалися в живій мові кубанців («Не так пані, як паненята», «На тобі, Боже, що мені не гоже», «Слава козака, а життя собаче», «Горілка, як дівка: хоч кого з ума зведе»). Іноді в них самоіронія («Які ж ви, гості, п'яні, що я вас не бачу», «Христюся, молюся, на дівчат дивлюся», «Хотять люди, щоб я забагатів, та, мабуть, не діждуться»).

На початку ХХ ст. з'явилися нові пісні, що відображали події російсько-японської, Першої світової і Громадянської війн, а пізніше й насильницьку колективізацію. Н.О. Супрун-Яремко в п'яти поселеннях колишньої Чорномор'я, що пережили страхоття 1932—1933 років, записала пісню про розкуркулювання «*Віють вітри по Кубані*», три пісні періоду розкозачування — «*Тече Кубань аж у лиман*», «*Наїхали чужі люди*», «*Колися було ввечеря, ввечеря золоте*», три варіанти пісні про голодомор «*Ой літа та й орел понад морем*» [7]. У змісті пісні «*Наїхали чужі люди*» в стислій формі констатуються факти розкуркулювання («*забирають ой добро наше*») і фізичного знищення («*б'ють*

нас із рушниці») станичників, а також звучить заклик («*годі вам спати*») піднятися на захист «*рідної мати*»-Кубані, що свідчить про неупокореність й незламність духу людей. Картина народного горя постає в музично-поетичних текстах трьох варіантів пісні про голодомор «*Летить орел понад морем*», що записала Н.О. Супрун-Яремко. «Дійовими особами» пісні є козак, який «*іде степом, співає і, співаючи, плаче*», і його символічний спів, в поетичному тексті якого «чуються» і надія на майбутню жниву, що зрятує малих дітей, і «*стару мати*» від голоду («*Прийде літо — Бог уродить, будуть у нас жнива*»), і згадка про добрі часи («*вози скриплять, а ярма скрегочуть*»), коли воли «*круторогі*» возили зерно «*з утра до півночі*», і сповідь про страшне літо 1933 року, коли скошене, зжате і змолочене зерно «*прийшли та й забрали*», а «*хліборобів*» загнали «*в темні каземати*» та «*сирій могили*».

У радянський період традиційний фольклор поступово зникає, і лише на зламі ХХ—ХХІ ст. зусиллями дослідників-ентузіастів фольклор почали записувати й популяризувати серед населення, що знаходить відображення, зокрема, у репертуарі Кубанського козачого хору й низки інших творчих колективів. Головну роль у збереженні традиційного фольклору відіграє старше покоління станичників. Відзначається поступове зближення української й російської фольклорних традицій у регіоні.

Сучасні етнокультурні процеси на Кубані

Сучасні етнокультурні процеси на Кубані характеризуються дуже сильним процесом асиміляції українців у російському середовищі, однак зберігається кубанська (або козака) ідентичність значної частини місцевого населення. Наприклад, під час експедиції 2001 р. О.В. Матвеев записав у станиці Чельбаській ствердження місцевого жителя Г.Ф. Шинкаренка, 1913 р. н.: «Козаки вони руські. Но нэ московськы» [25]. Подібні думки можна почути у багатьох станицях. При цьому поняття «*руський*» пов'язується з історичною Руссю, до якої належить Україна.

Спроби відродження народних промислів і звичаїв багато в чому відбуваються на українській культурній основі, але місцева адміністрація насаджує поняття «*традиційна кубанська культура*», у найкра-

шому випадку визнаючи її українське коріння, поряд з російським. В останні роки в деяких місцевих школах (переважно козачої спрямованості) уводиться викладання «*кубанського наречія*», яке називають також «*кубанською балачкою*», але при цьому вважається, що це діалект російської мови.

Висновки. Процеси асиміляції українців Кубані протягом радянського часу та в сучасний період мають катастрофічні наслідки. Відсоток переселенців з інших регіонів постійно збільшується. Офіційна пропаганда нав'язує населенню думку про «*триєдиний народ*», до якого нібито належать українці. Культурні зв'язки українців Кубані з Україною до лютого 2022 р. підтримувалися нерегулярно (особливо після початку російської агресії 2014 р.), державної підтримки практично не було. У населених пунктах краю відсутні українські засоби масової інформації, немає в продажу друкованих видань українською мовою, у школах не викладається українська мова. Якщо українська мова ще зберігається серед населення літнього віку, молодь вже її не вживає, а багато хто навіть не розуміє.

З початком повномасштабного вторгнення російських військ в Україну всі українські громадські організації Кубані припинили існування, українці регіону не згадуються навіть в Будинку національних культур у Краснодарі. Українська мова на вулицях Краснодару (яка і раніше лунала лише інколи) привертає увагу поліції, яка негайно перевіряє документи. Частина населення (особливо немісцевого походження) агресивно ставиться до українців.

Проте зростання міжнародного авторитету України також привертає увагу мешканців Кубані. Достойна відсіч агресору та зростання життєвого рівня в майбутній Україні може сприяти відродженню інтересу кубанців до історичної Батьківщини. Це також залежить від інформаційної політики України і потребує уваги як громадських організацій, так і державних установ.

1. Білий Д. *Малиновий клин. (Нариси з історії українського населення Кубані)*. Київ: Товариство «Україна», 1994. 118 с.
2. Білий Д. *Кубань і Україна. Пам'ятки України: історія та культура*. Київ, 2005. № 3/4. С. 2—47.
3. Білий Д.Д. *Українці Кубані в 1792—1921 роках: Еволюція соціальних ідентичностей. Монографія*. Львів; Донецьк: Східний видавничий дім, 2009. 543 с.

4. Петренко Є.Д. *Переселенський рух з України на Кубань (друга половина XIX — початок XX ст.)*. Київ: Інститут історії України, 1997. 27 с.
5. Сергійчук В. *Північний Кавказ: українські аспекти заселення, розвитку господарства та національної свідомості*. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2014. 292 с.
6. Супрун-Яремко Н.А. Український субетнос на Кубані. *Культурная жизнь Юга России*. Краснодар, 2003. № 3 (5). С. 51—56.
7. Супрун-Яремко Н.О. «Репресовані» історичні пісні про події 20—30-х років XX століття на Кубані. *Кубань-Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия*. Вып. 4. Краснодар; Киев, 2010. С. 115—125.
8. Горинь Б. Трагедія українців Кубані. *Українська діаспора в Росії: стан, проблеми, перспективи: Матеріали науково-практичної конференції (22 грудня 2003 р.)*. Київ: Українська Всесвітня Координаційна Рада, 2004. С. 68—74.
9. Скибицкая И.М. Из истории одной переписки, или Нужны ли украинцы Кубани Генеральному консульству Украины в Ростове-на-Дону? *Кубань-Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия*. Вып. 4. Краснодар; Киев: ЭДВИ, 2010. С. 326—335.
10. Авраменко А.М. *От куреней Запорожской Сечи к станицам и городам Кубани (проблемы происхождения названий, исторической географии, топографии и культурного наследия)*. Москва: Директ-Медиа, 2023. 424 с.
11. Попка И. *Черноморские казаки в их гражданском и военном быту. Очерки края, общества, вооруженной силы и службы*. СПб., 1858. XIV, [1], 292, II, 5 л.: ил.
12. Боук Б.М. Проблема етнічних і сословних різниць на Кубані во второй половине XIX в. (по воспоминаниям Ф.А. Щербини). *Кубань: проблемы культуры и информатизации*. Краснодар. 1999. № 1 (12). С. 40—42.
13. Климчук Ф.Д. Расселение этнических украинцев на Юге и Юго-Западе России (по материалам переписи 1926 г.). *Кубань-Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия*. Вып. 3. Краснодар, 2008. С. 257—285.
14. Садиленко М. Стійкість кубанської мови. *Пам'ятки України: історія та культура*. Київ, 2005. № 3/4. С. 48—55.
15. Шаля І. Українська літературна мова та мова Кубанщини. *Пам'ятки України: історія та культура*. Київ, 2005. № 3/4. С. 56—59.
16. Гангур Н.А. Традиционное жилище черноморских казаков (строительный материал и технологии, планировка и интерьер). *Кубань-Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия*. Вып. 3. Краснодар, 2008. С. 93—110.
17. Гангур Н.А. *Материальная культура кубанского казачества*. Т. 1—2. Краснодар, 2009.
18. *Кубанские станицы: Этнические и культурно-бытовые процессы на Кубани*. Под ред. К.В. Чистова. Москва: Наука, 1967. 356 с.
19. Черный К.Н. Ейский уезд (Статистическое описание). *Кубанский сборник*. Т. 1. Екатеринодар, 1883. С. 338—547.
20. Бондарь В.В. Украинское барокко в архитектуре Кубани конца XVIII — первой половины XIX в. (постановка проблемы). *Кубань — Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия*. Вып. 3. Краснодар, 2008. С. 87—92.
21. Гангур Н.А., Шаповалова А.В. *Традиционный костюм черноморского казачества (конец XVIII в. — 1860 г.)*. Краснодар, 2011. 224 с.
22. Шарапова М.В. Украинские традиции в одежде восточнославянского населения Кубани второй половины XIX — начала XX века (диахронный анализ). *Кубань-Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия*. Вып. 5. Краснодар; Киев, 2011. С. 98—108.
23. *Очерки традиционной культуры казачеств России*. Под ред. Н.И. Бондаря. Т. 2. Москва; Краснодар, 2005. 632 с. + 8 с. цв. ил. + 2 л. цветных карт-вклеек (4 карты).
24. Концевич Г.М. Чумаки в народных песнях: Выдержки из доклада, прочитанного на общем собрании членов Общества любителей изучения Кубанской области 5 апреля 1913 г. *Известия Общества любителей изучения Кубанской области*. Вып. VI. Екатеринодар, 1913. С. 167—190.
25. *Кубанская фольклорно-этнографическая экспедиция 2001 г.* А/к. — 2328. Краснодарский край, ст. Чельбасская, инф. — Кабан Н.Е., 1925 г. р., Кабан Т.Н., 1921 г. р., Шинкаренко Г.Ф., 1913 г. р., иссл. — Матвеев О.В.

REFERENCES

- Bilyi, D. (1994). *Malynovyi klyn (Raspberry wedge)*. (*Essays on the history of the Ukrainian population of Kuban*). Kyiv: Society «Ukraina» [in Ukrainian].
- Bilyi, D. (2005). Kuban and Ukraine. *Pam'yatky Ukrainy: istorija ta kultura*, ¾, 2—47 [in Ukrainian].
- Bilyi, D. (2009). *Ukrainians of the Kuban in 1792—1921: Evolution of social identities*. Lviv; Donetsk: Eastern Publishing House [in Ukrainian].
- Petrenko, Ye.D. (1997). *Migrant movement from Ukraine to Kuban (the other half of the 19th century — the beginning of the 20th century)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].
- Sergijchuk, V. (2014). *The Northern Caucasus: Ukrainian aspects of settlement, development of the state and national knowledge*. Kyiv [in Ukrainian].
- Suprun-Yaremko, N.A. (2003). Ukrainian subethnic group in Kuban. *Kulturnaja zhizn' Yuga Rossii*, 3, 51—56 [in Russian].

- Suprun-Yaremko, N.O. (2010). «Repressed» historical songs about the 20—30s of the 20th century in Kuban. *Kuban' — Ukraina: voprosy istoriko-kul'turnogo vzaimodejstvija*, 4, 115—125 [in Ukrainian].
- Goryn', B. (2004). The tragedy of the Ukrainians of Kuban. *Ukrains'ka diaspora v Posii: stan, problemy, perspektyvy: Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (22 grudnya 2003 r.)* (Рр. 68—74). Kyiv: Ukrainian All-World Coordination Council [in Ukrainian].
- Skubitskaja, I.M. (2010). From the history of one correspondence, or Do the Consulate General of Ukraine in Rostov-on-Don need Ukrainians from Kuban? *Kuban' — Ukraina: voprosy istoriko-kul'turnogo vzaimodejstvija*, 4, 326—335 [in Russian].
- Avramenko, A.M. (2023). *From the kurens of the Zaporozhian Sich to the villages and cities of the Kuban region (problems of the origin of place names, historical geography, topography and cultural heritage)*. Moscow: Direct-Media [in Russian].
- Попка, І. (1858). *Chernomorian Cossacks in their civil and military life*. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Boeck, B.J. (1999). The problem of ethnic and estate differences in Kuban in the second half of the 19th century (according to the memoirs of F.A. Shcherbina). *Kuban: problemy kultury i informatizatsii*, 1 (12), 40—42 [in Russian].
- Klimchuk, F.D. (2008). Settlement of ethnic Ukrainians in the South and South-West of Russia (based on the 1926 census) *Kuban' — Ukraina: voprosy istoriko-kul'turnogo vzaimodejstvija*, 3, 257—285 [in Russian].
- Sadylenko, M. The persistence of the Kuban language. *Pam'yatky Ukrainy: istorija ta kultura*, 3/4, 48—55 [in Ukrainian].
- Shalya, I. Ukrainian literary language and language of the Kuban region. *Pam'yatky Ukrainy: istorija ta kultura*, 3/4, 56—59 [in Ukrainian].
- Gangur, N.A. (2008). Traditional dwelling of the Chernomorian Cossacks (building materials and technologies, layout and interior. *Kuban' — Ukraina: voprosy istoriko-kul'turnogo vzaimodejstvija*, 3, 93—110 [in Russian].
- Gangur, N.A. (2009). *Material culture of the Kuban Cossacks* (Vol. 1—2). Krasnodar [in Russian].
- Chistov, K.V. (Ed.). (1967). *Kubanskiye stanitsy: Etnicheskiye i kul'turno-bytovye protsessy na Kubani (Kuban villages: Ethnic and cultural processes in Kuban)*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Chernij, K.N. (1883). Yeisk district (Statistical description) *Kubanskij sbornik*, 1, 338—547 [in Russian].
- Bondar, V.V. (2008). Ukrainian Baroque in the architecture of Kuban at the end of the 18th — first half of the 19th century. (formulation of the problem). *Kuban' — Ukraina: voprosy istoriko-kul'turnogo vzaimodejstvija*, 3, 87—92 [in Russian].
- Gangur, N.A., & Shapovalova, A.V. (2011). *Traditional costume of the Chernomorian Cossacks (late 18th century — 1860)*. Krasnodar [in Russian].
- Sharapova, M.V. (2011). Ukrainian traditions in the clothing of the East Slavic population of Kuban in the second half of the 19th — early 20th centuries (diachronic analysis) *Kuban' — Ukraina: voprosy istoriko-kul'turnogo vzaimodejstvija*, 5, 98—108 [in Russian].
- Bondar, N.I. (Ed.). (2005). *Ocherki traditsionnoj kultury kazachestv Rossii. (Essays on the traditional culture of the Cossacks of Russia)* (Vol. 2). Moscow; Krasnodar [in Russian].
- Kontsevich, G.M. (1913). Chumaks in folk songs: Excerpts from a report read at the general meeting of members of the Society of amateurs of the Study of the Kuban Region on April 5, 1913. *Izvestija Obshchestva ljubitelej izuchenija Kubanskoj oblasti*, VI, 167—190 [in Russian].
- (2001). Kuban folklore and ethnographic expedition A/k.-2328. Krasnodar region, st. helbasskaja, inf. — Kaban N. Ye., born 1925, Kaban T.N., born 1921, Shinkarenko G.F., born 1913, research. — Matveev O.V. [in Russian].